

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

THE EVOLUTION OF INSTITUTIONAL CHANGES POLITICAL PARTIES AND PARTY SYSTEMS

Болотіна Є.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Бородай А.В.,

*кандидат політичних наук,
ст. викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Стешенко Н.Л.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті досліджено еволюцію інституційних змін політичних партій, як процесу набуття партією політичної вагомості та сили, організаційної сталості та досвіду політичної боротьби у виборчих перегонах. Основним та пріоритетним каналом взаємодії між державою та суспільством є партійна система. У зв'язку з цим великого значення набуває визначення поняття інституціоналізації політичної партії, проблеми інституціоналізації партійної системи, виявлення основних чинників цього процесу, що є метою даного дослідження.

Аналізуючи інституційні зміни політичних партій та партійних систем, слід зосередити увагу на особливостях історичних умов розвитку політичних партій та вивченні стану сучасних партійних систем. Охарактеризовано процес історичної інституціоналізації політичних партій. Виділено основні етапи цього процесу: кадрові партії – масові партії – всеосяжні (картельні партії) – партії «нової політики» (мережеві партії). Виділено та охарактеризовано основні ідеологічні та інституційно-організаційні особливості партій «нової політики», які вимагають коригування методологічного інструментарію дослідження їхньої інституціоналізації. Виявлено, що історична інституціоналізація політичних партій – це трансформація політичних партій в історичному контексті від їхнього виникнення, розвитку до формування сучасних партійних систем. У статті розмежовуються такі поняття, як політична та правова інституціоналізація політичних партій та партійних систем. Виявляються чинники та умови, від яких залежить процес становлення та розвитку політичних партій як відповідного інституту.

Акцентовано увагу на історії виникнення політичних партій та їх інституціоналізації, специфіка яких залежить від різних факторів: соціально-політичних та економічних особливостей епохи, ступеня розвитку громадянського суспільства та правової держави, менталітету нації та ін. Охарактеризовано еволюцію партійної інституціоналізації з виділенням основних етапів цього процесу. Акцентовано увагу на можливих викликах у зв'язку з впровадженням імпорту інститутів. У підсумку слід зазначити, що зміна складу партій перешкоджає формуванню стійких партійних переваг. Вибори політичних еліт без інституціоналізації партій можуть призвести до виникнення нестійкої партійної системи.

Ключові слова: політична партія, кадрові партії, масові партії, картельні партії, партії «нової політики», мережеві партії, інституціоналізація.

The article examines the evolution of institutional changes of political parties, as a process of the party gaining political importance and strength, organizational stability and experience of political struggle in election races. The main and priority channel of interaction between the state and society is the party system. In this regard, the problem of institutionalization of the party system, the definition of the concept of institutionalization of a political party, and the identification of the main factors of this process, which is the purpose of this study, acquire great importance.

Analyzing the institutional changes of political parties and party systems, one should focus on the peculiarities of the historical conditions of the development of political parties and study the state of modern party systems. The process of historical institutionalization of political parties is characterized. The main stages of this process are highlighted: cadre parties – mass parties – comprehensive (cartel parties) – "new policy" parties (network parties). The main ideological and institutional and organizational features of the parties of the "new politics" are highlighted and characterized. It is emphasized that such characteristics of the parties of the new policy require the adjustment of the methodological toolkit for the study of their institutionalization. It was revealed that the historical institutionalization of political parties is the transformation of political parties in the historical context from their emergence, development to the formation of modern party systems. The article distinguishes such concepts as political and legal institutionalization of political parties and party systems. The factors and conditions on which the process of formation and development of political parties as an institution depends. Attention is focused on the history of the emergence of political parties and their institutionalization, the specifics of which depend on various factors: on the socio-political and economic features of the era, the degree of development of civil society and the rule of law, on the mentality of the nation, etc. and even the method of active observation. The evolution of party institutionalization is characterized, highlighting the main stages of this process. Attention is focused on possible challenges and threats in connection with the implementation of the import of institutes. As a result, it should be noted that the change in the composition of parties prevents the formation of stable party advantages. Competition elections of political elites without institutionalization of parties can lead to the emergence of an unstable party system.

Key words: political party, personnel parties, mass parties, cartel parties, new policy parties, network parties, institutionalization.

Постановка проблеми. Політичні партії в партійній системі будь-якої країни є інституціоналізованою формою політичного плюралізму в умовах конкуренції інтересів. Тому процеси становлення та розвитку партійної системи у транзитних політичних системах визначаються розвитком політичного плюралізму. Демократичний вибір країни буде зроблено виходячи з комплексу факторів: традицій, політичних орієнтирів, історичних умов, стану еліт та ін.

У загальному вигляді під інституціоналізацією розуміється процес формування та розвитку будь-яких нових державних та громадських інститутів, як стійких форм організації діяльності людей, а також процес визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів та ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти задля задоволення суспільної потреби. Інституційні зміни призводять до формування статусно-функціональної системи суспільства, соціальної диференціації соціуму.

Проте інституціоналізацію не можна визначити як заданий процес поступального руху. При формуванні політичних інститутів важливо визначити тривалість їхнього існування: через різні об'єктивні та суб'єктивні причини процес може піти інакше й призвести до деінституціоналізації, а то й ліквідації заснованих інститутів.

Політичні партії, взаємодіючи одна з одною, державою та іншими інститутами влади, є активними суб'єктами політичного процесу. Між партіями, внаслідок їхньої діяльності, виникають стійкі зв'язки та відносини. Сукупність легально діючих партій, які існують в політичній системі суспільства, їхні відносини та зв'язки утворюють партійну систему [1, с. 170].

Особливості партійної системи як інституту політичного простору значною мірою визначають специфіку функціонування всієї політичної системи суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Партії як одне з важливих досягнень цивілізації, є суттєвим, а іноді й вирішальним елементом політичної системи. Зважаючи на це, в Україні та за кордоном завжди підвищений інтерес до питання організації та діяльності політичних партій, тому цій проблемі з боку науковців приділено достатньо велику увагу.

Сам феномен інституціоналізації досліджували такі зарубіжні вчені, як А. Бентлі, С. Ліпсет, Дж. Е. Ландберг, М. Дюверже, Р. Міллс та ін. В Україні окремі аспекти діяльності політичних партій розглянуто у працях О. Бандурка, О. Батанова, А. Білоуса, Н. Гаєвої, В. Греченко, В. Журавського, М. Марченко, В. Кампо, Д. Лук'янова, М. Примуша, А. Саміло та ін.

Щодо питання про інституціоналізацію політичних партій, то слід виділити таких дослідників, як: М. Примуш, В. Кафарський, Т. Кузьо, Д. Лук'янов, М. Томенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях з даної проблеми процес інституціоналізації політичних партій розкривається не у повній мірі – або тільки історичного чи лише політологічного аспекту. Комплексного аналізу особливостей цього процесу в Україні не проводилося. Саме тому, виникає потреба у проведенні відповідних досліджень, які заповнили б певною мірою цю прогалину в суспільних науках.

Метою даної статті є дослідження еволюції інституціональних змін в політичних партіях і партійних системах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціоналізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі, які визначили це явище як «процес, при якому партії стають стабільними та впливовими, якщо не універсально прийнятними. Політичні актори формують очікування й відповідно поведінку, засновану на припущенні, що існуючі в даний час загальні риси та норми організації переважатимуть і в найближчому майбутньому» [2, с. 87].

Виникнення ідеологічної платформи політичної партії відбувається під впливом інститутів демократії, передусім інституту виборів. І, враховуючи, що найважливішою метою партії є перемога на виборах, зміни у партійній організації та ідеологічній платформі також розглядаються як наслідок прагнення партії до електорального виживання [3, с. 74].

Ступінь інституціоналізованості партії може вимірюватися за допомогою таких показників, як мінімальна підтримка виборців та мінімальна тривалість існування. Вважається, що партію інституціоналізовано, якщо вона існує у визначений період, який становить більше трьох національних виборів. Р. Роуз і Т. Макі вважають, що «ми можемо говорити про інституціоналізацію партії в тому випадку, якщо вона брала участь більше ніж у трьох загальнонаціональних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати міцною. Вона ефемерна» [4, с. 536]. Розглядаючи інституціоналізацію як залежну змінну, Роуз і Макі виділяють чотири чинники успішної інституціоналізації: виникнення партії одночасно з проведенням перших вільних виборів, використання пропорційної виборчої системи, опора на організовану соціальну групу, початковий успіх на виборах.

М. Вебер виділяв три етапи у розвитку політичних партій:

- 1) партії як аристократичні групи;
 - 2) партії як політичні клуби;
 - 3) масові політичні партії [5, с. 669–689].
- На перших двох етапах партогенезу – це протопартії. У сучасному розумінні «політична партія»

з'являється на третьому етапі еволюції, як масова політична партія.

В період із середини XIX ст. і до середини XX ст. у політичних системах економічно розвинутих країн світу на перший план висуваються масові політичні партії. Процес їх домінування у зазначений період пов'язаний, насамперед, із загальним виборчим правом та демократичними виборами; з розвитком парламентаризму; з широкою політичною участю мас; усвідомленням соціальними групами спільності своїх інтересів та прагненням реалізувати їх у політичній сфері.

У зв'язку з формуванням постіндустріальних суспільств у середині XX ст. настає «криза» політичних партій, яку вони найчастіше пов'язують не з руйнуванням партій, а зі зміною їх організаційних структур та принципів функціонування в системі відносин «суспільство – партія – держава» [6, с. 307–309].

Причини політично-партійної кризи такі: падіння інтересу до класичних ідеологій; необхідність розширення соціальної бази політичної партії задля досягнення високих електоральних результатів; конкуренція з боку опозиційних політичних структур. У результаті виникають нові типи політичних партій: всеосяжні партії, картельні партії та партії постматеріальних цінностей [7, с. 134–136].

Концепція універсальної партії зіграла важливу роль у розумінні структурно-ідеологічної трансформації сучасних політичних партій і залишається дуже актуальною. Партія нового типу середини XX ст. («універсальна партія» Л. Епштейна) з'являється в умовах високої соціальної диференціації суспільства, коли партії не можуть орієнтуватися на певний клас і починають апелювати до всіх виборців. Це, у свою чергу, веде до зниження ідеологічної жорсткості та прагматичності передвиборчих обіцянок; до орієнтації партій на цілеспрямовану роботу з виборцями професійних функціонерів і зниження ролі рядових членів партії; до посилення впливу вищого партійного керівництва порівняно з регіональним [8, с. 34–35].

Близька до неї модель «всеохоплюючої партії», вперше описана О. Кіркхаймером, як і «універсальна партія» Л. Епштейна, має на меті успіх на виборах.

Подальший розвиток партій характеризується закріпленням партій усередині держави, що супроводжується зниженням участі та залученням до партійної діяльності. В результаті місцева політична арена стає привабливішою, ніж національна. Відповідно, скорочується кількість партій та усуваються зобов'язання, пов'язані з членством. Самі партії, як зазначають Р. Кац та П. Майер, змушені шукати нові джерела ресурсів, а їхня влада та законодавчі повноваження дозволяють їм звертатися за підтримкою до держави [9, с. 43].

Таким чином, з'являється новий тип партії – картельна партія. Основною характеристикою картельних партій є міжпартійна змова та тісне співробітництво з державою. Йдеться про те, що партійним картелям зручніше не конкурувати один з одним, а домовлятися за результатами виборів, щоб отримати від держави депутатські мандати, дотації, посади в уряді. Однак вони не можуть стримувати політичну опозицію загалом, що призводить до виникнення нових політичних партій.

Зокрема, Р. Куль, фіксуючи тенденцію зближення масових та кадрових партій, пропонував використовувати термін «модернізована кадрова партія» для позначення гібридних політичних об'єднань, що поєднують ознаки масових та кадрових партій [10].

Найменш спірним, на думку Г. Шипунова, є підхід, згідно з яким найбільш характерною адаптаційною реакцією традиційних партій на кризу стало взаємне зближення масових та кадрових партій, що призвело до їхньої гібридизації [11, с. 87].

В результаті руху розвинутих суспільств від індустріалізму до постіндустріалізму в їхньому політичному житті відбулися істотні зміни – ослаблення авторитету влади та посилення акценту на участі та самовираженні. Тому, на думку Р. Інглхарта, люди менш охоче вступають у політичні партії, контрольовані елітою. Електорат все частіше бере участь у колективних діях «мережових» громадських об'єднань, не забюрократизованих організаційно. Отже, масштаби участі людей у політичних процесах під керівництвом еліти знижуються [12, с. 424–425].

Виникнення «нової політики» під час переходу до постіндустріального інформаційного суспільства пов'язані з пріоритетом постматеріальних цінностей. Партії, які будують діяльність на базі «нової політики», характеризуються такими рисами:

- пріоритетний нематеріальний аспект проблеми, що викликає до життя нові суспільно-політичні рухи, дії яких спрямовані на охорону навколишнього середовища, вирішення проблем національних та сексуальних меншин та ін.;
- активізація нетрадиційних форм політичної участі: бойкоти, демонстрації, пікети тощо;
- переважаючою соціальною базою партій «нової політики» стає молодь із вищою освітою;
- антиістеблішментську спрямованість політичної діяльності;
- популістська риторика лідерів партії;
- децентралізована мережева організаційна структура, пов'язана із використанням Інтернету [13]. Але мережевий потенціал використовується партіями постматеріальних цінностей варіативно: одні з них зберігають традиційні організаційні структури, використовуючи доступ до Інтернету,

як другорядного ресурсу діяльності, інші набувають нової конфігурації під впливом мережевого контенту, треті взагалі зорганізуються як мережеві суб'єкти [14, с. 21–22].

Прикладами таких партій є політичний рух «За кращу Угорщину» (Йоббік), який згодом перетворився на партію під тією самою назвою. Це відбувається за допомогою порталу *jobbik.hu* та інших можливостей Інтернету. «Партія свободи» в Нідерландах, що складається з однієї людини та вербує незареєстрованих членів партії за допомогою онлайн-технологій. У 2010 році італійський актор і шоумен Б. Грилло створив популярний політичний блог світу та об'єднав низку організацій навколо «Руху п'яти зірок». До піратських партій належать «Рух Палікота» у Польщі, а також піратські партії, що виникли у 2006 році у Швеції, а потім у Німеччині [14, с. 31].

До характерних рис кіберпартій належать: прямі контакти з виборцями; відсутність членства; активне використання Інтернету; вектор розвитку кіберпартії, як організації, що діє на кордоні між державою та суспільством.

Кіберпартії використовують мережеві технології для тісного контакту з електоратом, перейшовши до активних форм взаємодії з громадянами: персональні сайти лідерів партій, електронні канали новин для виборців, он-лайн дискусійні форуми тощо [15, с. 531].

У сучасному світі традиційні форми партійної інституціоналізації не є ефективними, тому політичні партії починають активно адаптуватися до ситуації, що призводить до мережевої форми організації їхньої роботи. Перевагу мають віртуальні партії, які захоплюють окремі сегменти політичної системи суспільства, наголошуючи на політичних конфліктах.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Інституціоналізація політичних партій та партійних систем є тенденцією, властивою стабільним суспільствам і державам, які надають перевагу розвитку та реформуванню вже сформованих інститутів і систем революційним перетворенням. Інтернет стає тригером інституційних змін політичних партій.

Еволюція політичних партій визначається наявністю домінуючого партійного типу, який відбивав партогенез. Тип панівної політичної пар-

тії змінюється за змінами довкілля, змушуючи її адаптуватися, змінюючи організаційну структуру та модель поведінки. Еволюція політичних партій за схемою «кадрова – масова – комплексна» відображає етапи партійного будівництва у передових країнах світу: зародження сучасних партій; гостре класове протистояння; трансформація індустріального суспільства в інформаційне, зі змінами соціальної диференціації суспільства та ослабленням конфліктів.

Слід наголосити, що при характеристиці процесу інституціоналізації політичних партій та партійних систем актуальні такі методологічні принципи:

1) інституціоналізацію не слід ототожнювати з поняттями консолідації, стабілізації тощо;

2) слід розрізняти правову та політичну інституціоналізацію політичних партій. Під правовою інституціоналізацією розуміють регламентацію діяльності партій за допомогою правових норм, визнання їх конституційних функцій у рамках існуючої політичної системи суспільства. На процес правової інституціоналізації політичних партій у трансформаційних суспільствах впливають особливості демократичного транзиту інститутів та суб'єктивний чинник, пов'язаний з інтересами політичної еліти.

3) не тотожні також поняття «інституціоналізація партій» та «інституціоналізація партійних систем»;

4) для успішної інституціоналізації важлива стабільність законодавчих норм;

5) інституціоналізація партійних систем є динамічним процесом, оскільки зовнішнє середовище постійно породжує виклики, що вимагають відповідної реакції.

Результати цього дослідження можуть бути використані:

1) для подальшого аналізу та розробки історії й теорії політичних партій та партійних систем;

2) в політичній практиці органів державної влади та місцевого самоврядування;

3) представниками політичних партій та громадських організацій для вдосконалення їхньої роботи з громадянами;

4) в освітньому процесі у закладах вищої освіти при викладанні курсів політології, соціології.

Інституціоналізація партійної системи України – це досить складний та суперечливий процес, що потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Примуш М. В. Політичні партії: історія та теорія. Київ : Професіонал, 2008. С. 237.
2. Mainwaring S., R. Scully Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford, CA: Stanford University Press, 1995. 578 p.
3. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01. – історія та теорія політичної науки. Львів, 2018. 532 с.
4. Rose R., Mackie T.M. Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations. *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations* / Ed. by K. Lawson, P.H. Merkl. Princeton : Princeton Univ. Press, 1988. P. 533–558.

5. Вебер М. Політика як покликання і професія. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ, 1998. С. 173–191.
6. Політичні партії і вибори: українські та світові практики. *Збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики»* / за загальною редакцією А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. 382 с.
7. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2015. 252 с.
8. Epstein L. *Political Parties in Western Democracies*. New York : Praeger, 1967. 387 p.
9. Katz R.S. and Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*. 1995. Vol. I. N 1. P. 5–28.
10. Koole R. The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands. *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. Thousand Oaks, London, New Delhi : Sage, 1994. P. 278–303.
11. Шипунов Г. Політичні партії «нової політики»: основні підходи до концептуалізації й індикатори визначення. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*. 2018. Випуск 17. С. 248–255.
12. Inglehart R. The Silent Revolution. *Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1977. 482 p.
13. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник ДГУ*. 2016. Вип. 14. С. 211–218.
14. Margetts H. Cyber Parties. *Handbook of Party Politics* / ed. by R. Katz & W. Crotty. Newbury Park, London, New Delhi : Sage, 2006. 536 p.
15. Herbut R. Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. 224 s.